

Oponentský posudek disertační práce

Užití spojovacích prostředků v textech nerodilých mluvčích češtiny

Autor: PhDr. Pavel Pečený (VTC ÚJOP UK)

Oponent: Mgr. Svatava Škodová, Ph.D. (ÚBS FF UK)

Obsah a koncepce práce

Předkládaná disertační práce se zařazuje v oboru češtiny jako cizího jazyka k tematicky doposud ojedinělým výzkumům tím, že se zaměřuje na produkci žakovského jazyka za pomoci podrobné kvantitativní analýzy žakovského korpusu nerodilých mluvčích a následného porovnání jejich výsledků s paralelní produkcí mluvčích rodilých. Tímto svým přístupem se jednoznačně řadí do přístupů světového výzkumu žakovských korpusů.

V úvodní části práce autor deklaruje jedinečnost své práce s ohledem na to, že se zaměřuje na oblast syntaxe (s. 2), což je však částečně zpochybnitelné vzhledem k tomu, že zkoumá frekvenci výskytu spojovacích prostředků, aniž by se jakkoliv zaměřoval na syntaktické struktury, které tyto prostředky vytvářejí, jako je tomu např. v projektu K. Rysové; z tohoto důvodu nepokládám práci za čistě syntaktickou, ale spíše za mapující oblast lexikálního rozšiřování.

Jako velmi důležitý hodnotím jeden z motivačních faktorů vzniku práce, resp. vědomí potřeby specifikace osvojení a užití spojovacích/kohezních prostředků pro potřeby popisu řečové dovednosti v rámci tzv. popisů úrovní češtiny podle Evropského referenčního rámce pro jazyky. Toto deklarované stanovisko je jedním z faktorů výrazně propojujících informace uváděné v práci a metodiku samotného výzkumu. Naopak musím také konstatovat, že rétorika spojená s diskusemi o SERR vede autora k chybně definovanému cíli práce: (s. 4) *Zjistit, zda/jaký vliv má na rozsah repertoáru, frekvenci a správnost užití spojovacích prostředků úroveň znalosti češtiny.* Není to úroveň osvojení cizího jazyka, která ovlivňuje užití spojovacích prostředků, ale naopak na základě analýzy definujeme určité spojovací prostředky jako typické pro tu kterou úroveň, resp. vytvářející tuto úroveň, a to v součinnosti s dalšími gramatickými jevy, které s ohledem na jejich osvojovací náročnost a případnou posloupnost v řetězení gramémů utvářejí danou úroveň. Jak ještě poukážeme dále, užití spojovacích prostředků není často ovlivněno úrovní znalosti jazyka, ale také tématem, k jehož vyjádření jsou užity, a

v neposlední řadě také stylovými faktory, které jsou již na vyšších úrovních znalosti podle SERR patrné.

V samotné přípravě práce autor postupuje systematicky a jednoznačně. Vymezuje specifické výzkumné otázky směřující ke společnému cíli, terminologicky specifikuje oblast zkoumání (není jasné, proč nevyužívá také Terminologický slovník, Šebesta a kol. 2014) a v existujících možnostech vhodně vybírá materiálovou základnu pro vlastní zkoumání.

Ve druhé kapitole autor identifikuje teoretická východiska. Jednak se věnuje vymezení spojovacích prostředků v současných lingvistických popisech češtiny. V této části mi není zcela jasné, proč autor považuje za tak nutné vymezení hypotaktických vs. parataktických prostředků a autosémantických vs. synsémantických. Ačkoliv tuto opozici následně využívá pro popis frekvence užití, tj. popisů toho, zda na určité úrovni narůstají spojovací prostředky parataktické či hypotaktické, nijak termíny nevztahuje k analýze samotných větných struktur a pokládám tedy toto rozčlenění za částečně samoučelné, resp. využitelné až pro případné další analýzy a jejich interpretace. Pokud je toto rozčlenění důležité, prosím o jeho objasnění v rámci obhajoby.

V rámci druhé kapitoly velmi kladně hodnotím kritický přístup k prezentaci spojovacích prostředků a vyjadřování vztahů a k přehledné rekapitulaci jednotlivých jevů pro celou stupnici úrovní podle SERR. Věřím, že právě předkládaná práce výrazně přispěje k jejich specifikaci v oblasti koheze textu. Zároveň je třeba se v této části přeptat, proč autor v souhrnné analýze nevyužil nejnovějšího popisu úrovně A1/A2 pro češtinu J. Cvejnové a kol. z roku 2016.

Třetí kapitola je věnována charakteristice zdrojů a metodice analýzy materiálu. Zásadním přínosem této kapitoly je stanovení postupu vyhledávání spojovacích prostředků a zjištění jejich úplného repertoáru. Autor řeší zvl. funkční homonymii výrazů, se kterou je třeba počítat při automatickém vyhledávání; postup, který autor navrhuje, umožňuje využít automatické vyhledávání spojovacích výrazů, což je jistě vítaná pomoc i pro další výzkum v dané oblasti.

Nejpodstatnější částí disertační práce je čtvrtá kapitola, v níž autor uvádí veškerá dílčí sledování provedená na shromážděném materiálu. K podrobnému vykreslení užití spojovacích prostředků autor postupuje od globálního pohledu na rozložení repertoáru a na frekvenci užití konkrétních výrazů i jejich skupin. Následně provádí analýzy užití spojovacích prostředků podle jednotlivých úrovní SERR.

V této části autor provádí také chybovou analýzu spojovacích prostředků; za validní považují zvl. zmapování záměny spojovacích prostředků; k dalším jejím částem vznáším níže dílčí dotazy. Autor zde provádí také tři doplňkové sondy do korpusů CzeSL-SGT a SKRIPT2012.

Dílčí komentáře a dotazy

1. Korpus Merlin obsahuje 14 zadání testových úloh, z nichž navíc některé na úrovni A2 jsou typově identické. Domnívám se, že zadání úlohy do jisté míry může elicitovat i okruh spojovacích prostředků, kompatibilních s daným tématem. Není možné, že kompatibilita spojovacích prostředků demonstrovaných pro jednotlivé úrovně je způsobena právě homogenním zadáním úloh? (Tento komentář se vztahuje i ke korpusu SKRIPT2012.)
2. Z práce nevyplývá, zda se autor zabývá spojovacími prostředky pouze na úrovni větých spojení, nebo i níže na úrovni frází a jednotlivých členů, případně zda je bráno v potaz užití spojovacího prostředku směřujícího za hranice věty či souvětí. Hraje tato skutečnost pro analýzu akvizice spojovacích prostředků nějakou roli?
3. Jakou výpovědní hodnotu má stanovení frekvence morfologických a pravopisných chyb na spojovacím prostředku? Pokud není morfologická chyba interpretována s ohledem na narušení koheze textu, což se v daném případě může stát, nepřináší podle mého názoru žádnou informaci pro samotný výzkum žakovského jazyka, ale ani pro další pedagogické aplikace.
4. Jako základní korpus pro zkoumání užívání spojovacích prostředků nerodilými mluvčími autor použil žakovský korpus Merlin. Platnost výsledků, k nimž autor dochází je třeba promýšlet s ohledem na specifičnost tohoto korpusu, kterou, podle mého názoru, autor ne zcela explicitně uvedl. Žakovský korpus Merlin je korpus zpracovávající data na základě poměrně přesného zadání elicitujícího výsledný text. V průběhu obhajoby bych ráda prodiskutovala otázku vlivu zadání textu na užívání spojovacích prostředků. Tj. domnívám se, že právě spojovací prostředky reflektují zadání textu, např. na nižších úrovních zadání textu směřují k časoprostorovému zpřesňování, které

s sebou nezbytně přináší užívání spojovacích prostředků typu *kdy*, *kde*. Tímto způsobem se data shromážděná v Merlinu blíží datům shromážděných ve Skriptu, je tedy otázkou, zda podobnosti dat v těchto dvou korpusech nevyplývají ze specifického školského zadání, které je v mnohém tematicky blízké.

5. Další poznámkou, kterou považuji za velmi důležitou pro zvážení výsledků práce, je porovnání frekvence užití spojovacích prostředků nerodilými mluvčími s repertoárem spojovacích prostředků prezentovaných v nejrozšířenějších učebnicích češtiny pro cizince. Resp. zda je možné, že pořadí osvojení spojovacích prostředků u cizinců může být ovlivněno učebním materiálem, který tyto prostředky prezentuje. Domnívám se, že většinu spojovacích prostředků si de facto žáci češtiny neosvojují, ale převádějí je na základě znalosti souvětného typu, do nějž náleží, ze svého mateřského jazyka. Navrhuji tedy, že pro porozumění a plné vyhodnocení dat, které autor předkládá, je třeba je propojit s analýzami souvětných typů,
6. Některé závěry práce v daném podání vyznívají banálně a byly jistě předvídatelné. Např. s. 124 *Korespondenční analýza potvrdila, že nerodilí mluvčí užívají na nižších úrovních pouze spojovací prostředky, které jsou v písemné produkci rodilých mluvčích více nebo středně frekventované. Teprve na vyšších úrovních se repertoár rozšiřuje o prostředky rodilými mluvčími méně užívané.* Tento závěr by pravděpodobně dokázal formulovat i laik.
7. Na s. 22 autor formuluje následující hypotézu, kterou pokládám za zjednodušenou: *Domníváme se, že charakter myšlenkově obsahových vztahů, jež konkrétní výraz vyjadřuje, ovlivňuje jeho pozici v rámci posloupnosti osvojování spojovacích prostředků nerodilými mluvčími.* K formulaci této hypotézy je třeba poznamenat, že nebere v úvahu, že žáci češtiny, resp. autoři textů, které jsou zkoumány, si většinou neosvojují myšlenkově obsahové vztahy, vzhledem k tomu, že se jedná o dospělé rodilé mluvčí, tyto vztahy si již osvojili a je třeba je pouze obsadit v povrchové struktuře cizího jazyka, tj. češtiny. Pouze minimálně k takovému osvojování dochází, např. pokud je konstrukce vyjadřovaná vedlejší větou v češtině v mateřském jazyce žáka konstrukcí nefinitní. Dalším zásadním aspektem pro osvojení spojovacího prostředku je jeho

reflexe flektivního charakteru češtiny, což (a to i v uvedených tabulkách) ztěžuje jeho osvojení.

8. Ačkoliv se autor vyhýbá hodnocení svých výsledků, na s. 119 tuto zásadu porušuje a konstatuje, že spojka *protože* je preferována nerodilými mluvčími v porovnání s rodilými. Korpus CzeSL-SGT autor nepovažuje za vhodný ke zjišťování toho, zda se jedná o nadužívání této spojky, protože data pocházejí od respondentů se slovanským jazykem. Proč je slovanský mateřský jazyk respondenta nevhodný k tomu, abychom stanovili nadužívání spojovacího výrazu?

Souhrnné hodnocení práce

Téma disertační práce, které autor předkládá, pokládám za jedno z velmi komplexních ve zkoumání výuky a osvojování cizího jazyka, v rámci jedné disertační práce nemůže být navzdory systematickému přístupu vyčerpáno a považuji jej z mnoha ohledů za iniciativní ve zkoumání produkce nerodilých mluvčích.

S ohledem na východiska práce hodnotím danou práci jako dobře teoreticky podloženou, autor užívá zdroje z oblasti lingvistického popisu v úzkém slova smyslu i z oblastí aplikované lingvistiky. Nechybí informace specificky lingvistické, ale ani informace ze zdrojů výuky a osvojování cizího jazyka.

Celou koncepci práce hodnotím jako velmi pečlivě stanovenou a vypracovanou. Vlastní výzkum vykazuje veškeré metodologické znaky, na jejichž základě můžeme předkládaná data považovat za průkazná.

Autor se v rámci celé práce důsledně vyhýbá jakémukoliv hodnocení a interpretaci získaných dat. Na jedné straně je tento přístup jistě přínosný tím, že nezatěžuje získaná data a nezkresluje jejich hodnotu, na druhé straně však bude nutné, aby se s danými daty dále pracovalo, protože sama o sobě k rozvoji dané vědní oblasti nepřispívají, ani nerozvíjejí pedagogické aplikace.

Z jazykového hlediska je třeba autora upozornit na specifikum jeho vlastního idiolektu: při formulacích textu neustále *na něco naráží* (např. s. 39, 66, 85, 111, 117 a jinde).

Závěr

Předloženou disertační práci pokládám za velmi zajímavou a podnětnou pro další zkoumání akvizice češtiny jako cizího jazyka.

S potěšením konstatuji, že text splňuje požadavky na udělení titulu Ph.D., a doporučuji jej k obhajobě.

V Liberci 12. 6. 2017

Mgr. Svatava Škodová, Ph.D.